

T.v. Utsikt från Finnbodaberget mot Kvarnholmen. T.h. Järla.

INDUSTRIMILJÖER

Nacka fanns förindustriell verksamhet redan vid Gustav Vasas tid och fram till 1800-talets början, på grund av goda möjligheter för utskoppning och vattenkraft. Det vattennära läget, i kombination med ångkraftens genomslag, gjorde Nacka mycket attraktivt för industrin under senare hälften av 1800-talet och en omfattande utbyggnad ägde rum. Andra förutsättningar för industrins utveckling i Nacka var tillgång till billig jordbruksmark, en ägarstruktur med några få större markägare och Saltsjöbanans utbyggnad. Längs med kuststräckan vid Stockholms inlopp uppfördes ångkvarnar och båtvarv och på Sicklaöns södra sida anlades ett antal verkstadsindustrier vid Saltsjöbanan.

Det sena 1800-talets industribyggnader anpassades efter produktionen. Karaktäristiskt för verkstadsindustrin är de stora mångskeppiga maskin- och monteringshallarna med sågandstak, röda tegelfasader och framträdande gavelpartier. Kontorshusen hade vanligtvis en mer formell och påkostad karaktär, gärna med historisk anknytning. Kvarnindustrin har en helt annan utformning med höga, kompakta, borgliknande tegelbyggnader med branta takfall och torn.

Under 1900-talet utvecklades en mer rationell industriarkitektur, med fasadsynliga betongkonstruktioner och långa horisontella fönsterband. Inom kvarnområdena uppfördes dessutom moderna silobyggnader i rå betong eller naket stål. När produktionsvillkoren förändrades anpassades fabrikerna, vilket resulterade i byggnader som successivt uppfördes samt byggts på, om och till. Det är förklaringen till den mångfald av storlek, volymer, material, formspråk och byggnadshöjder som präglar bebyggelsen i industrimiljöerna.

Vid industrietableringar utanför staden saknades bostäder och samhällsservice i närheten. Industrin hade därför ofta en samhällsbildande funktion. Kring fabriksområdena uppfördes arbetarbostäder, tjänstemannavillor, skolor, handelslokaler och successivt, i samband med att antalet anställda ökade, växte egnahemsområden och villastäder fram. Strax efter andra världskriget tillkom även större flerbostadsområden, detta märks tydligast på Sicklaöns västra delar.

Efter 1900-talets mitt lades industriproduktionen ner eller flyttades. Kvar blev stora tomma lokaler som hyrdes ut till diverse företag och användes som lager, bilverkstä-

der, hantverkstillverkning, konstnärateljéer etc. Under 1970-talet och tidigt 1980-tal presenterades olika förslag för hur områdena skulle utvecklas, vanligtvis med rivning som utgångspunkt. Framåt mitten av 1980-talet växte emellertid insikten om industrimiljöernas betydelse för kulturarvet. Bebyggelsen inventerades och i de planer som gjordes under slutet av 1980-talet och under 1990-talet var utgångspunkten bevarande och återanvändning av industribyggnaderna. Industrielokalerna byggdes om för handel, kontor, hotell och bostäder och områdena kompletterades med ny bebyggelse. Den senare bebyggelsen utgör en ny årsring i områdena och berättar om de ständiga förändringar av ekonomiska, institutionella, sociala och kulturella förutsättningar som präglat samhällsutvecklingen.

Fabriken var en del av företagets marknadsföring och förekom ofta på varuetiketter och brevpapper. Arkitekter anlätades därför huvudsakligen för utformning av kontor och fabriksfasader medan konstruktioner och planlösningar utfördes av konstruktörer. En enkel tegelarkitektur med dekorativa motiv är typisk för sekelskiftets fabriksbyggnader i Nacka.

Nacka gård.

Nacka gård.

NACKA STRÖM

Kring Nacka gård och Nackaån, som även kallas Nacka ström, finns spår av tidig industri. Grunden för industriernas etablering i området var den djupa smala ravin med vatten, som rinner mellan Dammtorpssjön och Järlasjön. Fallhöjden mellan sjöarna är sammanlagt 18 meter och vattenkraften har använts sedan mitten av 1500-talet. När industrierna kom växte också befolkningen och under 1600-talet utvecklades Nacka bruk till ett mindre samhälle med bostäder, kapell, begravningsplats och krog. Verksamheternas inriktning anpassades till samtidens behov. Under 1500-talet dominerade hammarsmedjor och krutkvarnar, under 1600-talet mässingsbruk och under 1700-talet klädstampar och pappersbruk. Hela tiden har det funnits mjölkvarnar längs med forsen.

Kvarnverksamheten utökades under 1800-talet, men driften försvårades av tvister om rättigheterna till vattnet i sjösystemet ovanför forsen. På 1870-talet gjordes en sista storsatsning. Vattenkraften samlades till det nedre kvarnfallet där en ny kvarnbyggnad uppfördes. För att säkra energitillförseln kompletterades vattenkraften med ett

ångkraftverk. Samtidigt byggdes en ny huvudbyggnad för Nacka gård. Mot slutet av seklet hade dock vattenkraften spelat ut sin roll. Terrängen medgav inga större industrietableringar och kvarnverksamheten konkurrerades ut av de nya stora ångkvarnarna vid Saltsjön. Egendomen vid forsen, som även omfattar ett större markområde, övergick till att bli ett renodlat jord- och skogsbruk med djurhållning, jakt och fiske som viktiga bisysslor. I husen kring forsen bodde förvaltare, rättare, skogsvaktare och arbetare. Ekonomibygnader användes för mjölkkor, stall och sädesmagasin. Ett äldre timmerhus i backen bakom ladugården köptes av grosshandlare Loostrom, som 1924 byggde om det till bostadshus, idag kallad Loogården.

På 1930-talet köptes hela egendomen av Stockholms stad. Jordbruket lades ner, djurhållningen avskaffades och verksamheten blev ett renodlat skogsbruk. Under 1930-talet fick också Ältavägen sin nuvarande placering, tidigare låg den i nivå med de byggnader som finns kvar på forsens västra sida. Med tiden försvann många av de äldre byggnaderna, området blev naturreservat och Stockholms stad tog över förvaltningen.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

NACKA STRÖM

Motivering:

Tidig industriell miljö baserad på vattenkraften i Nacka ström, vilken speglar förutsättningarna för den äldsta industriella verksamheten i Stockholmstrakten. Miljön visar en mångsidig industriutveckling från Gustav Vasas tid till 1800-talet, som givit upphov till senare industrietableringar på andra platser.

Uttryck för riksintresset:

Nacka ström med forsande vatten, dammar och lämningar av produktionsanläggningar och ekonomibygnader för olika slags tillverkning och från skilda tider. Den gamla vägsträckningen. Platsen för Nacka kapell från 1600-talet med kyrkogård och klockstapel.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Möjligheten att avläsa Nackaåns historiska funktion bevaras och utvecklas

Spår från äldre anläggningar i form av grundmurar, vattenrännor och dammanläggningar längs med Nackaån bevaras. Ett underhåll av naturstensmurar och uppröjning av sly längs med stenskodda åkanter eftersträvas.

Ett bevarande av samtliga byggnader eftersträvas

Den äldsta bebyggelsen utgörs av en före detta kvarngård från 1780-talet, placerad vid nedre kvarnfallet. Övrig bebyggelse speglar framförallt det senare 1800-talet och utgörs av Nacka gårds huvudbyggnad (1874), en vitputsad före detta kvarn (1873), arrendators- och rättarebostad samt några ekonomibyggnader. Bostadshuset Loogården från 1924 uttrycker inte direkt bruks- och gårdshistorien, men har en tidstypisk arkitektur som speglar de förändringar som skedde under mellankrigstiden. Ett bevarande av samtlig bebyggelse på ursprunglig plats eftersträvas.

Nacka gårds befintliga utformning behålls

Byggnadens befintliga utformning i tidstypisk panelarkitektur med naturstenssockel, träfasader med omväxlande liggande och stående panel, markerat mittparti i form av verandor med omsorgsfullt snidade räcken, höga sexdelade fönster och plåtbelagt sadeltak bevaras. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

Den vitputsade kvarnbyggnadens karaktär från 1870-talet bevaras

En tidstypisk utformning av fasader, tak och fönster eftersträvas. Eventuella tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och placering, höjd, volym och utformning anpassas till den ursprungliga byggnadens karaktär.

Övrig bostadsbebyggelse samt ekonomibyggnader bevarar sin nuvarande karaktär

Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Karakteristiskt är den enkla utformningen, med faluröda träfasader, ljusmålade fönster och sadeltak med rött lertegel eller svart asfaltspapp.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Nacka ström omfattas av strandskydd. Området ligger inom Nackareservatet med särskilda skötsel föreskrifter. Vid planläggning eller kulturreservatsbildning bör även byggnader omfattas av bestämmelser.

Nacka gård är uppförd i tidstypisk panelarkitektur från 1870-talet med hög kvalitet i utformning och material.

Fördämning med forsande vatten.

Den före detta kvarnbyggnaden från 1870-talet, som i dag rymmer snickeri, har ett tidstypiskt utförande av fasader och fönster.

Murad vattenränna.

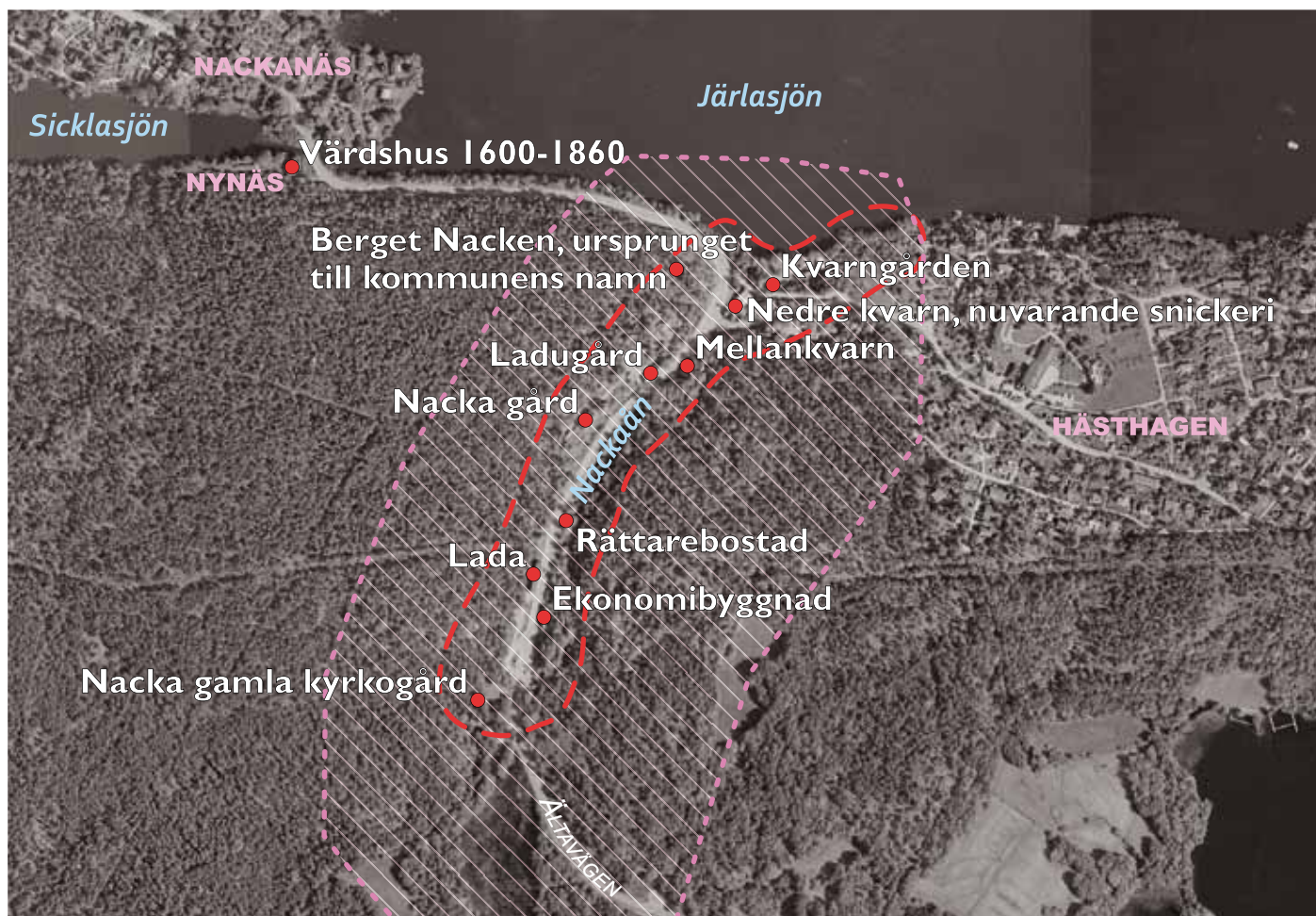
Rättarens stuga har ett ålderdomligt uttryck.

Ältavägen löper genom bruksmiljön längs med Nackaån.

Ladugården vid Nacka gård, alldeles intill Ältavägen. Gavelns väl-
lingklocka kallade gårdsfolket till arbete. På platsen lär det gamla
mässingsbruket ha legat på 1600-talet.

- - - - - Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- - - - - Område av riksintresse för kulturmiljövården

- **Ladugård** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
- ÄLTAVÄGEN** Informationstext

- NACKANÄS** Platsnamn
- Järlasjön** Namn på vatten

Saltsjöqvarn med sin tegelborgsliknande fasad. Ett av Stockholms inlopps landmärken.

SALTSJÖQVARN

Saltsjöqvarn är en omvandlad industrimiljö med flera historiska lager. Den äldsta byggnaden i området är en hospitalsbyggnad från 1725, ritad av arkitekten Göran Josua Adelcrantz. Byggnaden ligger i områdets västra del och är en rest från Danvikens gamla hospitalområde som låg här från 1550-talet till 1915. Kvar från 1700-talet finns också "Danvikens därhus", ett före detta saltbruk som var mentalsjukhus under perioden 1788-1861. Husets äldsta delar är från 1680-talet. Den första moderna industrin anlades 1888-1890, då Holmberg & Möllers Qvarn AB (senare Saltsjöqvarn) byggde en stor ångdriven kvarn och silos på området. Verksamheten växte successivt och fler byggnader uppfördes. Under slutet av 1980-talet lades kvarnen ner, men kärnbyggnader från kvarnindustrin har bevarats och omvandlats till bostäder och hotell. Nya bostadshus har också uppförts.

Variationen i material och färger på fasaderna är ett karaktärs-
skapande drag.

Karaktéristiskt för Saltsjöqvarnområdet är den höga, täta bebyggelsen och variationen av material och färger på fasaderna. De nya byggnaderna har placerats och anpassats på ett bra sätt och utgör nya tydliga årsringar i området. Utmärkande för miljön är de två bevarade kvarnbyggnaderna: den äldre borgliknande tegelbyggnaden från 1890 nere vid kajområdet, och den gulputsade före detta mannagrynskvarnen i klassicistisk 1920-talsarkitektur (arkitekt Joel Norborg), som ligger på bergskanten i områdets övre del. Genom läget vid Stockholms inlopp bidrar byggnaderna till stadsbildens karaktär.

Ungefär samtidigt med den första kvarnen anlade firman G Sommelius ett oljeslageri på höjden bakom det gamla därhuset. Av denna fabrik, som förädlade linolja, återstår endast en intressant ruin av ett linoljelager och ett mindre tegelhus. Därhuset fungerade som personalbostadshus under oljefabrikstiden.

Saltbruket eller Danvikens därhus andas 1700-tal, men uppges ha äldre delar från 1680-talet då ett saltsjuderi låg här (utvinning av salt ur havsvatten).

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Områdets komplexa struktur bevaras

Möjligheten att avläsa tidigare funktion och successiva utbyggnad bevaras. Den höga, täta och komplexa struktur som karakteriserar miljön bevaras. Karaktärsskapande platsbildningar, stråk och gaturum behålls och förstärks. Tillägg placeras och utformas så att de bildar nya tydliga årsringar i miljön.

Hospitalsbyggnaden bevaras

Hospitalsbyggnaden är den enda resten av det hospitalområde som tidigare låg på platsen. Byggnaden har nyligen restaurerats. Befintlig utformning bevaras. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

Industribebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Centrala byggnader inom området är den äldre kvarnbyggnaden med sin kompakta, borgliknande karaktär, den högresta mannagrynskvarnen och det lägre saltbruket med kringbyggd, stram struktur. Variationerna i byggnadshöjder, volymer, fasadmaterial och formspråk bevaras. Tidstypisk utformning av fasader, tak och fönster behålls. Före detta industribyggnader behåller den industrimässiga karaktären för att behålla den historiska avläsbarheten.

Linoljelagrets ruin med sina karaktärsfulla murverk och öppningar säkerställs på ett sätt som respekterar murarnas karaktär. Öppningarna mot gatan bevaras.

Möjligheten till förtätning inom området är starkt begränsad

Området har nyligen utvecklats och förtätats. Byggbara ytor inom området är starkt begränsade. Eventuella mindre kompletteringar inom industrimiljön utformas som tydliga årsringar. Inom bostadsmiljön anpassas eventuella mindre kompletteringar till områdets befintliga karaktärsdrag.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Hospital- och industribyggnader omfattas av varshets- och skyddsbestämmelser i detaljplan.

Saltsjöqvarn ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Det farledsnära läget kan kräva marinarkeologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Mannagrynsqvarnen med sin klassicistiska arkitektur och gula putsade fasader, är en central byggnad inom området. Husets skarpt skurna form påminner om en kub och är ett viktigt karaktärsdrag att värna om.

Linoljelager från sent 1800-tal.

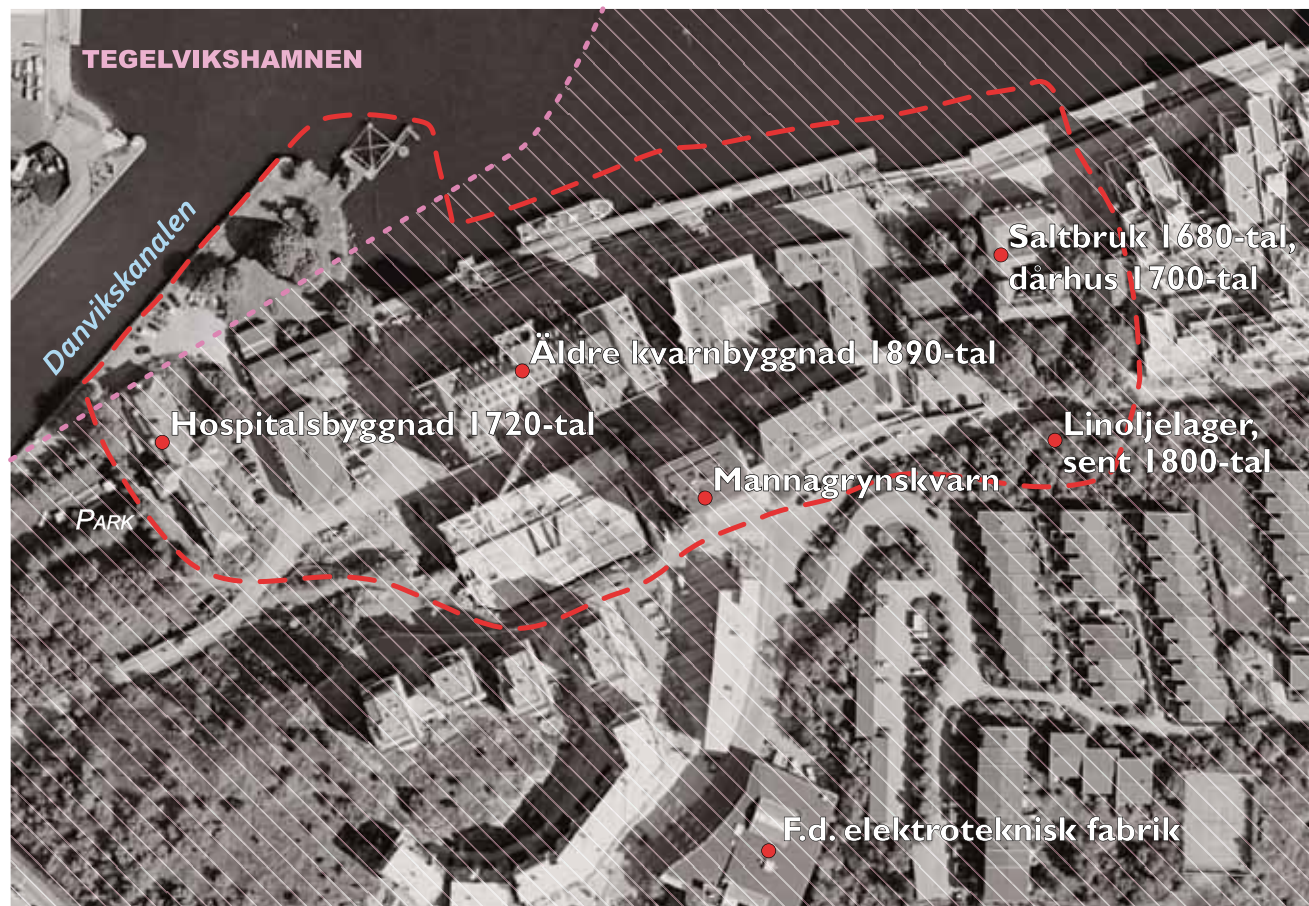
Saltsjöqvarns medeltidsromantiska sjöfasad, ett uttryck för det sena 1800-talets fantasifulla industriarkitektur. Den ståtliga historiska stilen var vanlig för tiden och skulle manifestera företagets framgång och soliditet.

Hospitalsbyggnad från 1720-talet. Husets mitt har höga rundbågiga fönster som tillhört en kyrksal. På platsen byggde Gustav Vasa på 1550-talet ett sjukhus för fattiga och sjuka, som tidigare hade legat på Riddarholmen. Anledningen till flytten till utkanten av staden var bland annat smittorisen och de sanitära olägenheterna som sjukhuset skapade i den tätbebyggda staden.

Gårdsmiljö tillhörande därhuset.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- Område av riksintresse för kulturmiljövården
- Saltbruk** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
- PARK* Informationstext
- TEGELVIKSHAMNEN** Platsnamn
- Danvikskanalen* Namn på vatten

Kværnholmens industribebyggelse från farleden. Längst fram syns byggnader i tegel som representerar första årsringen med byggnader från 1890-talet och 1900-talets två första årtionden. Bilden är från våren 2010. Sedan dess pågår en omvandling av området.

KVARNHOLMEN

På Kvarnholmen (tidigare Hästholmen) finns en industrimiljö från 1890-talet till 1900-talets senare del. På öns östra udde finns rester från en äldre historia i form av kulturpåverkad växtlighet, husgrunder och en längre stengårdsgård efter sommarnöjet Fredriksberg. Från början lär Fredriksberg ha varit ett torp, som fungerade som sjökrog kanske redan på 1600-talet.

Den första industrin på Kvarnholmen var kvarnen Tre Kronor med tillhörande magasin som byggdes under sent 1890-tal. På 1920-talet köptes hela området av Kooperativa Förbundet. Syftet var att starta en egen produktion som kunde motverka livsmedelskarteller och hålla nere priserna på spannmålsprodukter. KF skapade ett brukssamhälle med industrier, arbetarbostäder, disponentvilla och butik. Planeringen gjordes av KF:s nystartade arkitektkontor, som under ledning av arkitekten Olof Thunström tog fram en utbyggnadsplan för området. Målsättningen var dels att bygga upp en modern och rationell industrianläggning, dels att skapa en god livsmiljö för de anställda. Den befintliga kvarnen renoverades och området kompletterades sedan successivt med nya kvarnar, magasin och förädlingsindustrier. Bostadsbebyggelsen uppfördes under sent 1920-tal efter ritningar av Olof Thunström. Bostadsområdet består av radhus och smala flerbostadshus, som fick internationell uppmärksamhet för sin funktionalistiska arkitektur.

All bebyggelse inom området uppfördes efter ritningar av KF:s arkitektkontor och området präglas av en hög arkitektonisk kvalitet med tydliga årsringar från olika perioder. När industrin lades ner på 1990-talet började

man planera för en omvandling av området. Efter många turer beslöts att Kvarnholmen skulle bli en fullständig stadsdel, med arbetsplatser, bostäder och publik verksamhet. Arbetet med omvandlingen påbörjades nyligen och kommer att pågå under en lång tid framöver.

Karaktäristiskt för Kvarnholmen är de tydliga årsringarna med tidstypisk industribebyggelse från olika perioder och bostadsbebyggelsens funktionalistiska formspråk. Området präglas av det dramatiska naturlandskapet, läget vid vattnet, den kraftfulla industribebyggelsen och den bevarade skärgårdsvegetationen.

Det långsträckta Nya kontoret/Huvudkontoret från 1964 är en välkänd landskapsprofil vid farleden. Den säregna formen har gett byggnaden det folkliga namnet "Munspelet". Den nedre delen glasades in helt 1974. Till vänster syns den lädliknande havregrynskvarnen med fönsterband och ljus puts, en mycket tidig funktionalistisk fabriksbyggnad från 1927-1928 (arkitekt Artur von Schmalensee).

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Industrimiljöns komplexa struktur bevaras
Möjligheten att avläsa områdets tidigare funktion och successiva utbyggnad bevaras. Den höga, täta och komplexa struktur som karaktäriserar industrimiljön behålls. Karaktärsskapande platsbildningar och gaturum behålls och förstärks. Ny bebyggelse placeras och utformas så att den bildar nya tydliga årsringar i miljön.

Variationen i fasadmaterial, kulörer och byggnadshöjder inom industrimiljön bevaras och utvecklas

Områdets rika variation i fasadmaterial, formspråk och byggnadshöjder behålls och vidareutvecklas. En osentimental blandning mellan material och utformning eftersträvas även i den nya bebyggelsen.

Befintlig bostadsmiljöns enhetliga karaktär bevaras

Radhusens enhetliga karaktär respekteras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, entrépartier, trädgårdstrappor och detaljer behålls. Tidstypisk fasadfärg behålls. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

En tidstypisk utformning av smalhusens fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Ursprungliga entrédörrar och balkongfronter bevaras. Befintlig färgsättning på smalhusen med ljusputsade fasader

och tidstypisk färgsättning på balkonger bevaras. Inglasning av balkonger undviks.

Radhusens trädgårdar behåller sin öppna karaktär med enkla och låga inhägnader. Omgivande kulturpåverkad vegetation respekteras, och även östra uddens gröna landskapsbild med inslag av husgrunder och murar.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Kvarnholmen ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Den norra delen av området är detaljplanerat med skydds- och varsamhetsbestämmelser för kulturhistorisk värdefull bebyggelse. Detaljplanering för de södra delarna sker under 2010-talet.

Det farledsnära läget kan kräva marinarkeologisk förundersökning vid åtgärder som berör under-vattensmiljö.

Arkitekten Olof Thunströms bostadsområde med radhusen från 1928-1930 i förgrunden. Området väckte stor uppmärksamhet på Stockholmsutställningen 1930 då den funktionalistiska stilen introducerades i Sverige för en större allmänhet.

Kvarnholmens disponentbyggnad från 1931, ritad av arkitekt Olof Thunström.

Stora stenhuset, ett lamellhus från 1929 ritat av Olof Thunström. Huset innehöll från början 54 lägenheter med ett rum och kök samt badrum, separat wc och balkong. Husets djup är endast 9,2 meter, vilket möjliggör genomgående lägenheter. Smala flerbostadshus fick senare benämningen smalhus istället för lamellhus.

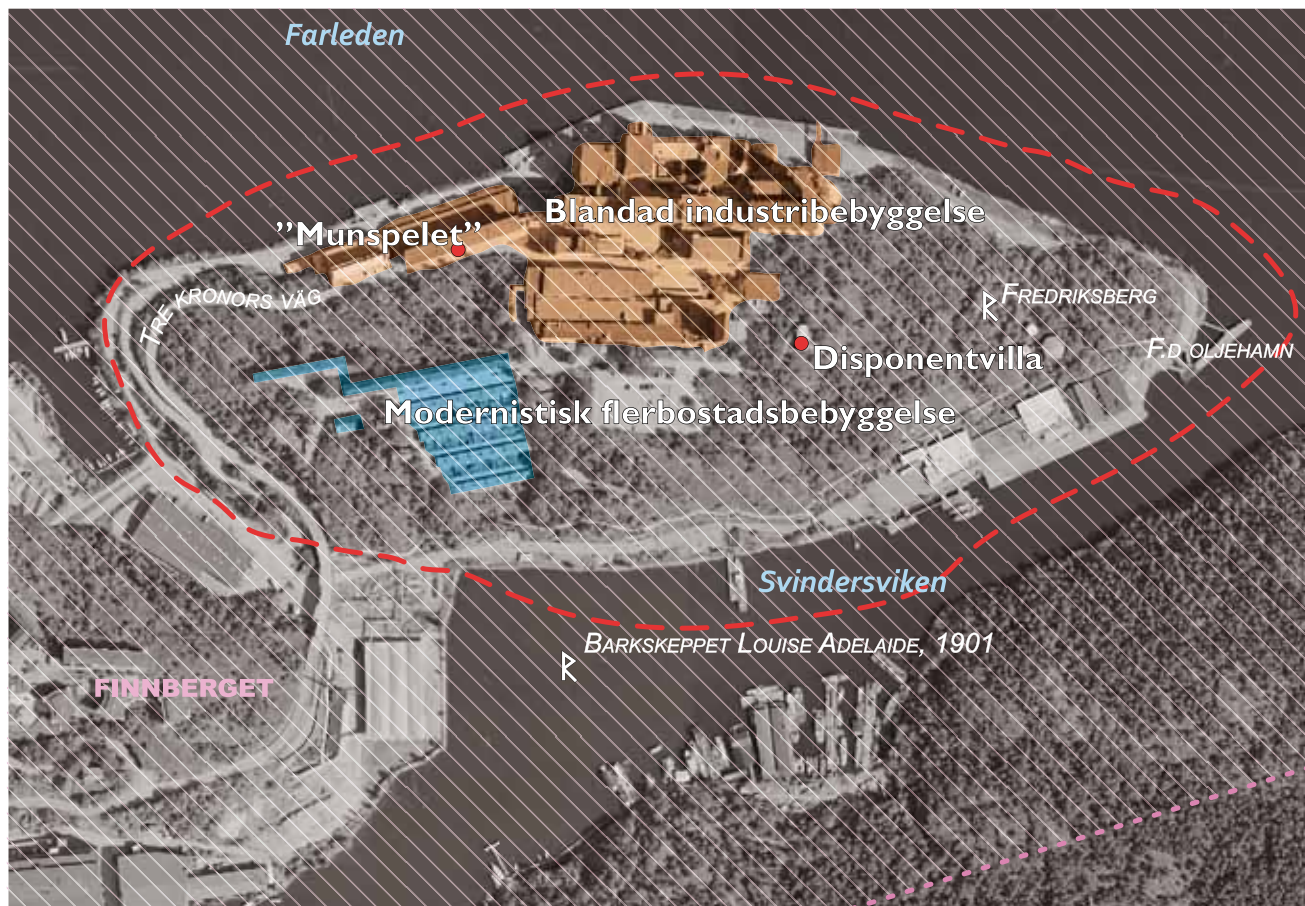
Nya stenhuset, ett lamellhus från 1934. Huset kallades i folkmun för "EPA-huset" då det inte ansågs vara lika bra och gediget som det fem år äldre lamellhuset. Till exempel saknar lägenheterna balkong, istället finns vädringsbalkonger i trappuppgångarna. Huset har ritats av arkitekt Artur von Schmalensee på KF:s arkitektkontor och är ännu smalare än det första lamellhuset, endast 7,2 meter djupt. Det planerades för 40 tvårumslägenheter på 45 kvm vardera.

Arkitekt Olof Thunströms hus är omsorgsfullt planerade in i minsta detalj. Insynskyddade uteplatser är ett exempel. Rummen är disponerade så att man från tamburen i norr har direktkontakt med kök, vardagsrum och sovrum. Det är inte bara praktiskt utan ger även lägenheten en öppen känsla. Lägenheterna var 68 kvm med två rum och kök samt badrum och en liten trädgård i söderläge. Det ska jämföras med hur samtida industrier löste bostadsbehovet genom små ettor eller spisrum. Bilden visar södra sidan med vardagsrummets fönster som går över hörn.

Spisbrödsfabrikens silotorn i tegel står högst upp på Kvarnholmen och är en av de landmärkesbyggnader som finns vid Stockholms inlopp, fabriken är synlig från stora delar av innerstaden. Fabriken byggdes 1931-1932, men utvidgades bland annat på 1940-talet då även tornet förhöjdes.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

--- Område av riksintresse för kulturmiljövården

● **Munspelet**
Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

FREDRIKSBERG Informationstext

FINNBERGET Platsnamn

Registrerad fornlämning
se www.fm.is.raa.se

Informationstext

Farleden

Namn på vatten

Område med industri/bostäder

Turbinhallen i Järla från 1911 har en gavel mot Saltsjöbanan i mjuka jugendformer.

JÄRLA SJÖ

Järsla är ett tidigare industriområde med bebyggelse från flera olika tidsperioder. Den äldsta anläggningen är Järsla gård, en herrgård med 1700-talskaraktär, som består av huvudbyggnad, flyglar och en park. Huvudbyggnadens bottenvåning har sitt ursprung i en 1600-talsbyggnad, i en av takbjälkarna är året 1676 inristat. Vid denna tid hade gården blivit herrgård. Men gården är mycket äldre, den omnämns första gången i skriftliga källor i slutet av 1400-talet. Rester av ett vikingatida gravfält strax väster om gården på Ekudden visar att Järsla var bebyggt redan för över 1 000 år sedan. Namnet Järsla är troligen också från denna tid, av fornsvenskans jarl som betyder storman eller hövding. På den tiden var Järslasjön en del av en farled till Mälardalen, kanske kontrollerade jarlen leden. Flera omkringliggande bestånd av ekar avslöjar att landskapet tidigare hävdats, men av jordbruksmarkerna återstår ingenting.

Närheten till vattnet lockade industri till Järsla. De första verksamheterna var ett garveri och en läderfabrik som grundades på 1870- och 1880-talen nära Järslasjöns strand, i lokaler som 1926 övertogs av Winborgs ättiksfabrik. När Saltsjöbanans hade byggts ut på 1890-talet tog den industriella utvecklingen i Järsla fart och tongivande var företaget AB de Lavals Ångturbin. Herrgården byggdes om till bostadshus för tjänstemän och blev en del av det omfattande industriområdet. Den första ångturbinfabriken uppfördes 1896 och var en hallbyggnad med kontorsdel i medeltidsromantisk stil. Till skillnad från läderfabriken var den inte vänd mot vattnet utan mot järnvägen. Det syns tydligast i den 200 meter långa montage- och

turbinhallen som byggdes 1910-1911 med en gavel mot Saltsjöbanan. Gaveln i jugendstil fungerade som reklam-pelare med bolagets namn och olika produkttyper skrivna på putsade ytor. Hallens långsidor har en för tiden modern rationell, repetitiv arkitektur med en synlig bärande betongkonstruktion mellan glas- och tegelutfyllnader.

Under tiden kring första världskriget expanderade verksamheten, bland annat på grund av att marinen beställde snabba fartygsmaskiner av turbintyp. Ett tack-järnsgjuteri, av treskeppig typ med högre mittdel, byggdes intill järnvägen 1917. Industriebbyggelsen utökades sedan successivt fram till 1960-talet då produktionen avvecklades. Lokalerna hyrdes ut till diverse småföretag fram till slutet av 1990-talet då området övertogs av ett konsortium (Järsla Sjö). Ett förslag för bevarande och utveckling lades fram, industrilokalerna rustades upp och området förtätades med bostadsbebyggelse.

Järsla läderfabrik från omkring 1890.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

De olika historiska skikten bevaras

Möjligheten att avläsa områdets olika historiska skeden – sommarherrgård med lantbruk för adeln, industrins etablering på billig jordbruksmark, postindustrialismens återanvändning av tidigare verksamhetslokaler och bostadsbyggande på industrimark – bevaras.

Respektavstånd till herrgården behålls

Herrgårdens struktur och placering är viktig, med huvudbyggnad och flyglar symmetriskt placerade kring en inre gårdsbildning tydligt vänd mot den forna farleden. Bevarade grönytor skapar en tydlig avgränsning mellan herrgården och bostadsområdet och behålls öppna. Ytterligare bebyggelse inom området undviks med hänsyn till möjligheten att uppleva herrgårdsmiljön. Herrgårdens 1700-talskaraktär bevaras.

Industriebbyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Centrala byggnader inom området är den långa turbinhallen från 1911 med sin välkända gavel, den mångskeppiga maskinhallen med trappgavel-försedd kontorsdel från 1896, gjuteriet från 1917, läderfabriken/Winborgs ättiksfabrik med sin dekorativa tegelarkitektur från 1880-talet och framåt. Det finns även flera mindre före detta industriebbyggnader inom området från sekelskiftet

1900 med kulturhistoriska och miljömässiga värden. Variationerna i storlek, volymer, takutformning, takmaterial, fasadmaterial och formspråk behålls. Skyltar tar hänsyn till byggnaders skala och utformning. Sambandet mellan bebyggelse och järnväg respekteras och tydliggörs. Entrétorgets funktion som ingång till området med omsorgsfullt utformad arkitektur från olika perioder behålls och förstärks.

Bostadsbebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Den småskaliga bebyggelsen kring inre gårdar, det oregelbundna icke rätvinkligna gatunätet, de tydliga rumsbildningarna, variationerna i storlek, takutformning och färgsättning, den enhetliga användningen av puts som fasadmaterial och gatornas gröna karaktär med mindre förträdgårdar bevaras.

Möjligheten till förtätning inom området är starkt begränsad

Området har nyligen utvecklats och förtätats. Byggbara ytor inom området är starkt begränsade. Eventuella mindre kompletteringar inom industrimiljön utformas som nya tydliga årsringar. Inom bostadsmiljön anpassas eventuella mindre kompletteringar till områdets befintliga karaktär.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Den äldre gårds- och industribebyggelsen omfattas av varsamhets- och skyddsbestämmelser i gällande detaljplan.

Det sjönära läget kan kräva marinarkeologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljön.

Kontorsbyggnad från 1890-talet. Trappstegsgavlarna är ett medeltida motiv som var populärt vid den här tiden. Slottslänkande arkitektur användes för byggnader som hade en högre status.

De industriella spåren är tydliga på många ställen i Järå. Dels genom detaljer, dels genom bevarad industribebyggelse vilket gör det möjligt att avläsa olika historiska lager.

Industribebyggelsen har skiftande ursprung. Bilden visar en byggnad som tillhört AB Gasackumulator (AGA), som grundades i Järå av Gustaf Dalén 1904. Med sina 16 anställda hörde verksamheten till de mindre i området. Gasen som företaget producerade, acetylen, var vid denna tid ett alternativ till elektricitet och stadsgas. 1912 flyttade bolaget verksamheten till Lidingö.

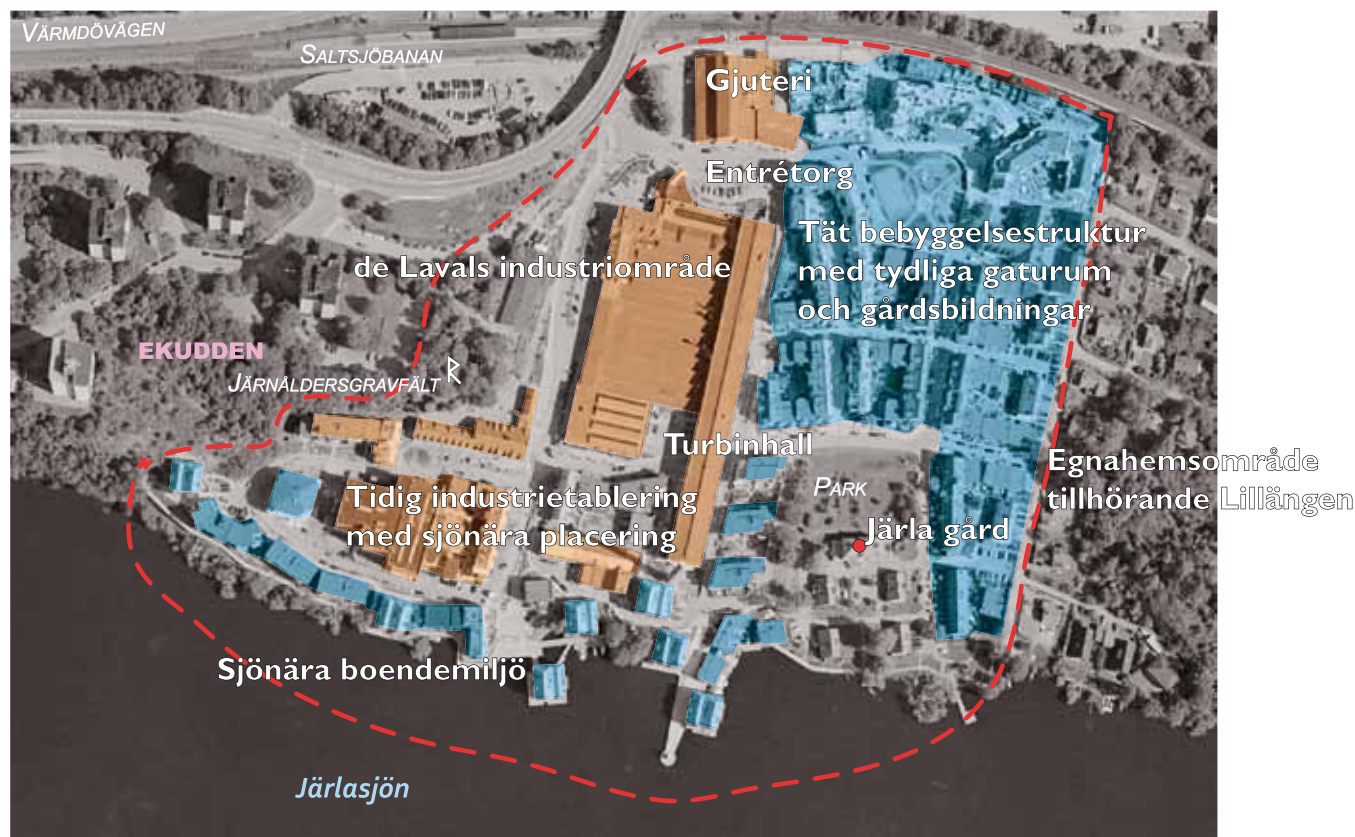
Inom området finns en mängd mötesplatser, torg och "rum". Tegelbyggnaden byggdes 1917 som tackjärnsgjuteri.

Järla gård. Herrgården har en tydlig 1700-talskaraktär.

De nybyggda husen ligger på många ställen mycket tätt och har olika höjd och stil. Vissa kvarter har förträdgårdar.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- **Järla gård**
R
Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se
- SALTSJÖBANAN Informationstext
- EKUDDEN Platsnamn
- Järlasjön Namn på vatten
- Område med f.d. industri/bostäder

Välbevarat flerfamiljshus.

Järla Birka-Birkavägen

Välbevarade flerfamiljshus från cirka 1900-1920, som byggdes som bostäder för arbetare inom verkstadsindustrin i Järla. Karaktäristiskt är villakvarteren, den tidstypiska panelarkitekturen och de inglasade verandorna. Ett av husen har senare putsats.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktär. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader och andra större ändringar undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljön

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens helhetsverkan med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande underordnas och anpassas till huvudbyggnadens karaktär.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

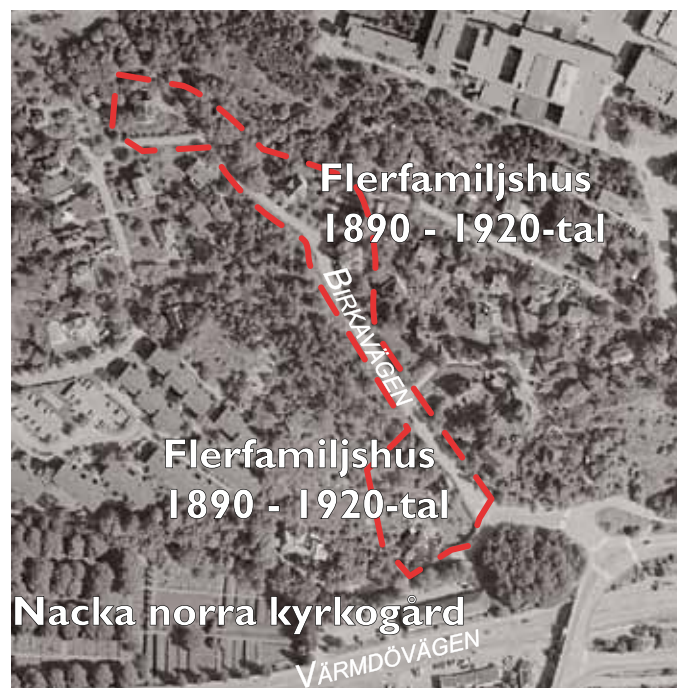
Två hus vid korsningen Kyrkstigen-Birkavägen omfattas av detaljplan med skyddsbestämmelser.

Gatumiljö med lummig grönska. Huset på bilden är från 1905 och har likheter med samtida sommarvillor.

Friliggande hus.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- **Kyrkogård** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

VÄRMDÖVÄGEN Informationstext

Sickla kännetecknas av karaktärsskapande platsbildningar och gaturum, här Järnvägsgatan mellan 1890-talets och 1910-talets industribyggnader. Gatustråket vittnar om det stickspar som en gång gick här från Saltsjöbanan in i industriområdet.

SICKLA-MARCUSPLATSEN

Sicklaområdet är en omvandlad industrimiljö med bebyggelse från 1890-tal till nutid.

Industrin kom till Sickla som en direkt följd av Salt-sjöbanans utbyggnad och etableringarna startade 1898. De första fabrikena byggdes av AB Diesel Motorer som 1917 slogs samman med Nya Aktiebolaget Atlas, som ursprungligen tillverkade järnvägsmaterial. Kärnverksamheten för AB Dieselmotorer var till en början förbränningsmotorer, dieselmotorer för bland annat fartyg, en teknisk nyhet som så småningom skulle ersätta ångmaskinen. Företaget tillverkade redan i början av 1900-talet olika tryckluftsbaserade produkter som kompressorer och borrarverktyg. Motortillverkningen lades ner i mitten av 1900-talet och tryckluftstekniken blev dominerande. 1956 antogs namnet Atlas Copco (Compagnie Pneumatique Commerciale).

Området under Stora Sickla gård, som tidigare varit jordbruksmark, utvecklades och förtätades fram till 1960-talet (av gården återstår idag endast en allé syd-

väst om området). Både fabriker och kontor byggdes, till en början kring en verkstadsgård. Gården blev 1932 en park som användes för rast och högtider och fick så småningom namnet Marcusplatsen efter Diesel Motorers grundare Marcus Wallenberg (och på folkhumoristiskt sätt även med associationer till Venedigs välkända torg). På 1980-talet flyttade företaget tillverkningsdelen, men behöll kontoret i Sickla. Ett förslag på bevarande och utveckling av industribebyggelsen lades fram och området fick mycket handel. Viktiga byggnader från den industriella epoken har bevarats och kompletterats med ny bebyggelse. I gestaltningen av det nya Sickla har Nyréns Arkitektkontor haft en tongivande roll.

Karaktäristiskt för Sickla är bebyggelsens höga arkitektoniska kvaliteter och områdets täta bebyggelse. Trots den omfattande nybyggnationen har området, genom materialanvändning, volymgestaltning och rumsliga sammanhang, utvecklats till en väl sammanhållen miljö. Centralt för området är den öppna ytan kring Marcusplatsen med närliggande affärs- och gångstråk samt den öppnare östra delen med bland annat byggnader från efterkrigstiden.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förståelsen av områdets historiska funktion respekteras

Möjligheten att avläsa tidigare funktion och successiva utbyggnad behålls. Ny bebyggelse placeras och utformas så att den bildar nya tydliga årsringar i miljön.

Karaktärsskapande platsbildningar och gaturum behålls

Områdets täta struktur behålls i möjligaste mån. Karaktärsskapande platsbildningar och gaturum/stråk behålls och förstärks.

Industribebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Centrala byggnader inom området är den basiskaformade Dieselverkstaden med sin karaktäristiska gavel mot Marcusplatsen (monteringshall från 1908-1911) med en i öster lägre maskinverkstad (1914), den gulputsade luftverkstaden (1928), kontorshuset från olika tidsepoker (1910-tal och 1939) mot Sickla industriväg samt i norr huvudkontoret med sin omsorgsfulla tegelarkitektur från 1950-talet. Intill ligger en stramare högre kontorsbyggnad från tidigt 1960-tal. Här närmast järnvägen finns även rester från den äldre anläggningen byggd 1898, belägen vid den så kallade Järnvägsgatan som påminner om den forna stickspårsdragningen. Ett viktigt arkitektoniskt

inslag från sent 1960-tal är Expohallen av arkitekterna Bengt Hidemark och Jack Ränge. Områdets variation i bebyggelsens skala, volymer och formspråk är ett viktigt karaktärsdrag som respekteras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Skyltar tar hänsyn till byggnaders skala och utformning. Marcusplatsens funktion som entré till området med omsorgsfullt utformad arkitektur från olika perioder behålls och förstärks.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Den äldre kontors- och industribebyggelsen omfattas av varsamhets- och skyddsbestämmelser i gällande detaljplan där även byggrätter regleras.

Kontors- och industribyggnader från olika perioder berättar om tidigare verksamhet. Bilden visar en verkstadsbyggnad från 1898 och huvudkontoret från tidigt 1960-tal.

Expon vid Marcusplatsen representerar 1960-talets internationella modernism med stora glasade fasadytor av arkitekterna Bengt Hidemark och Jack Ränge. Till höger tekniska kontoret från 1910-talet.

Tät struktur med byggnader i olika former och från olika perioder.

Dieselverkstadens fasad mot Marcusplatsen. Här skedde ihopmonteringen av dieselmotorerna, idag lokaler för bl.a. olika kulturändamål. Den treskeppiga hallen av basilikatyp började byggas 1908, stod färdig i sin nuvarande längd 1911. Den högre delen, mittskeppet, har för ljusföringens skull glaspartier på långsidorna.

De efterkrigstida industribyggnaderna i områdets östra del inrymmer idag främst butiker.

Årsringar från olika perioder. Luftwerkstaden från 1920-talet med modern påbyggnad, till höger parkeringshus. Marcusplatsens björkar syns i förgrunden.

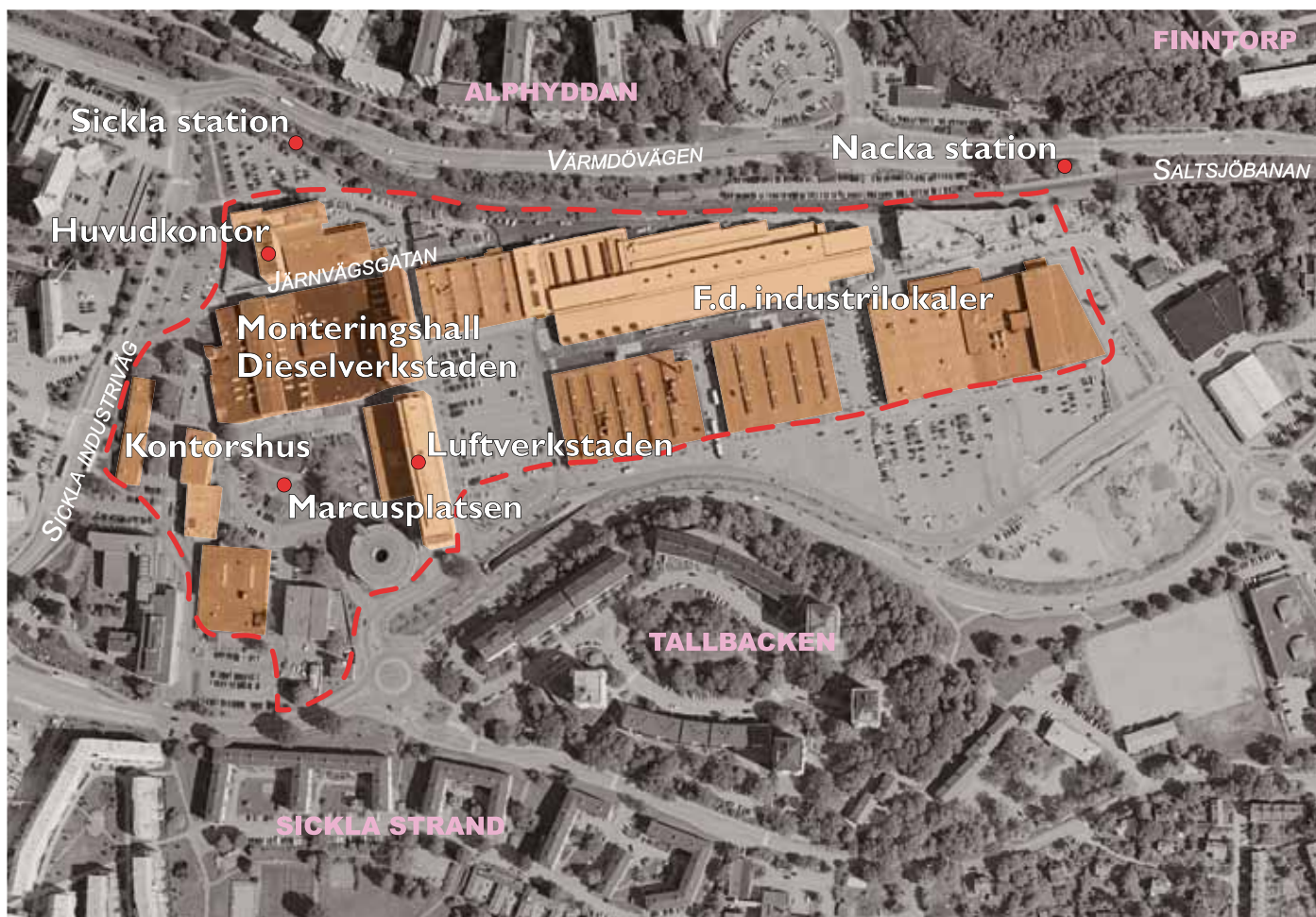
Nytt och gammalt möts i Sickla på ett avläsbart sätt, till vänster maskinverkstaden från 1914.

Luftverkstadens rationella 1920-talsfasad förebådar 1930-talets funktionalistiska arkitektur.

Gavelfasad på affärskontoret från 1939. Byggnaden har ett elegant funktionalistiskt uttryck med vissa kvardröjande drag från 1920-talet.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- Område med f.d. industrilokaler
- Huvudkontor
 Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
- VÄRMDÖVÄGEN Informationstext
- ALPHYDDAN Platsnamn

Variationer i storlek, volymer, takutformning är ett viktigt karaktärsdrag för Nacka Strand.

NACKA STRAND - AUGUSTENDAL

Nacka Strand (tidigare Augustendal) är en omvandlad industrimiljö i farledsnära läge med flera historiska lager. Här finns sommarvillor från 1800-talets senare del, industribebyggelse och arbetarbostäder från tidigt 1900-tal samt bostads- och kontorsbebyggelse från sent 1900-tal. Det äldre namnet Augustendal kommer från en av de sommarvillor som byggdes här. Industribebyggelsen uppfördes av J V Svensons Motorfabrik. Företagets grundare Johan Viktor Svenson (tidigare tillverkare av Primusköket) startade en bilfabrik i området 1898, men ändrade snabbt inriktning på verksamheten och var först i Sverige med att serietillverka tändkulemotorn. Storsäljaren Avance blev populär för användning i båtar. 1937 sålde AB Svenson fabrikslokalerna till Philipssons Automobil, som använde

dem för att montera utländska bilar för den svenska marknaden. På 1980-talet använde Philipsson Automobil till slut området som uppställningsplats för bilar.

Diskussionerna kring en omvandling av området påbörjades under 1980-talet. Byggnader från den industriella perioden rustades upp och återanvändes, och under åren 1988-1992 kompletterades bebyggelsen med en omfattande nybyggnation (6 000 arbetsplatser och 500 lägenheter). I likhet med Sickla har Nyréns Arkitektkontor varit tongivande för områdets gestaltning.

Karaktäristiskt för Nacka Strand-Augustendal är den tydliga uppdelningen mellan bebyggelse från de olika perioderna. Sommarvillorna och fabriksvillan ligger utspridda i den kuperade terrängen ner mot vattnet, industribebyggelse är koncentrerad till ett sammanhängande kvarter i områdets övre del, för övrigt dominerar 1990-talsbebyggelsen.

Flera av de äldre industribyggnaderna har karaktäristiska drag så som sågtdandstak och spröjsade fönster. Bildens hallbyggnad är från 1910-talet.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

De olika historiska skikten bevaras

Möjligheten att avläsa områdets olika historiska perioder – sommaridyll för välbeställda stadsbor, industribebyggelsens etablering invid farleden, postindustrialismens återanvändning och utveckling av nedlagda industriområden – bevaras. Ny bebyggelse placeras och utformas så att de bildar nya årsringar i miljön.

Sommarvillornas individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktär i enlighet med gällande planbestämmelser. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Tillbyggnader och andra ändringar undviks. Karaktären av friliggande villor på natur- och parkmark respekteras. Villatomternas murar och terrasseringar är värdefulla för helheten.

Industribebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Variationerna i storlek, volymer, takutformning, fasadmaterial och formspråk är ett viktigt karaktärsdrag som bevaras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls.

Arbetarbostädernas enhetliga utformning bevaras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktär. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Den enhetliga färgsättningen är ett för industribostäder typiskt särdrag som behålls. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Den äldre industribebyggelsen omfattas av varsamhets- och skyddsbestämmelser i gällande detaljplan.

Nacka Strand ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Det farledsnära läget kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Den äldre industribebyggelsen från 1900-talets början har ett varierat uttryck i material och volym. Bevarade skorstenar betyder mycket för industrikaraktern.

Den nya bebyggelsen dominerar inom området.

Trävillan Gustafshög 3 från 1878.

Enhetligt uppförda före detta arbetarbostäder från 1908-1910. Husen är placerade på rad likt bruksgator i äldre industrisamhällen.

Fabrikörsvillan tillhör både områdets industrihistoria och sommarvilllehistoria. Den byggdes ursprungligen på 1860-talet som en sommarvilla med namnet Augustendal, men byggdes om till bostad för motorfabrikören J V Svenson vid sekelskiftet 1900. Sitt nuvarande utseende fick villan vid en ombyggnad 1916 då arkitekt Gustaf de Frumerie utformade huset som en motsvarighet till tullhuset på Blockhusudden. Kring huset finns miljöskapande terrassmurar och trappor som förtydligar husets status.

Tornvillan Ellensvik hör till de mest praktfulla i innerskärgården. Tegel är ett sällsynt material för 1800-talets sommarvillor som oftast var trähus. Ritningarna är signerade av A G Forsberg 1889 och utförda på uppdrag av byggherren och byggmästaren E Fredlundh. Husets medeltidsromantiska arkitektur med torn och gavlar är typisk för 1890-talet, ursprungligen hade tornet en spira. Kring villan finns en medvetet utformad parkmiljö med planterade träd och ett välbevarat lusthus.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- **Ellensvik** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
- PARK** Informationstext
- VIKDALEN** Platsnamn
- Stockholms inlopp* Namn på vatten
- Område med industri/bostäder
- Område av riksintresse för kulturmiljövården